

УДК 94:[323.282:341.485(47+57)“1932/1933”]-047.275
DOI: <http://>

ЗАПЕРЕЧЕННЯ ГОЛОДОМОРУ ЯК НАУКОВА ПРОБЛЕМА: МЕТОДИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Андрій КОЗИЦЬКИЙ

Львівський національний університет імені Івана Франка
кафедра світової історії модерного часу
вул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна
e-mail: kozyckyj@yahoo.com
ORCID ID 0000-0003-4535-8279

Вивчення історії та методів заперечення Голодомору є важливою науковою проблемою. Заперечення Голодомору почалося вже під час його здійснення й не припинялося аж до самого розпаду СРСР. Першими, хто заперечував Голодомор, стали самі його організатори та виконавці – більшовицькі лідери СРСР. Комуністичний режим Радянського Союзу вперто й послідовно відмовлявся визнавати факт голоду 1932–1933 рр. в Україні й намагався приховати його катастрофічні демографічні наслідки. Для виконання цього завдання було задіяно не лише пропагандистський апарат та спецслужби, але й діячів культури, освітян та науковців. Суттєвий внесок у замовчування, а згодом і заперечення Голодомору зробили західні інтелектуали та журналісти, що належали до прихильників лівих або ліберальних ідей. Лише наприкінці 1980-х рр. під тиском змін у внутрішньополітичній та міжнародній ситуації, керівникам СРСР довелося визнати факт голоду 1932–1933 рр. в Україні. Але як офіційне пояснення тих подій радянський пропагандистський апарат одразу ж запропонував версію, яка знімала із Кремля відповідальність за багатомільйонні людські жертви Голодомору. Водночас комуністи продовжували заперечувати, що штучний голод мав антиукраїнське спрямування.

Заперечення Голодомору не припинилося з розпадом СРСР. Після проголошення незалежності України головним противником поширення інформації про Голодомор та організатором кампанії заперечення проти визнання його актом геноциду стала Росія.

На відміну від України, у західній історіографії вивчення історії та теорії заперечення геноциду вже тривалий час перебуває у фокусі дослідницької уваги низки науковців. У країнах Заходу наукові студії заперечення Голокосту, геноциду вірмен та інших випадків масової екстермінації цивільного населення, почалися ще у 1980-х – 1990-х рр. На рубежі XX і XXI ст. сформувався консенсус щодо того, що заперечення геноциду є окремим жанром політичної публіцистики та псевдонаукової літератури, а отже, – й окремим предметом дослідження. Застосування дослідницьких напрацювань західних дослідників заперечення геноцидів XX ст. дасть можливість краще зрозуміти політику заперечення Голодомору, яку в минулому застосовував СРСР, а сьогодні використовує у своїй інформаційній війні проти України Росія.

Ключові слова: Голодомор, геноцид, заперечення Голодомору, заперечення геноциду, пропаганда, СРСР, Росія.

Постановка проблеми. Усі випадки геноциду, які трапилися в XX – на початку XXI ст., супроводжувалися запереченнями цих злочинів. У різний час та за різних обставин ці заперечення набирали розмаїтих форм: у радикальній версії – негації самих фактів вчинення геноциду, у поміркованій – їхньої

інтерпретації. Американський юрист, правозахисник та дослідник геноцидного насилля Грегори Стентон висловив переконання, що заперечення геноциду є останньою і обов'язковою стадією, яку проходив будь-який з відомих випадків цього злочину¹.

У цьому плані не став винятком й Голодомор 1932–1933 рр. в Україні. Головним промотором кампанії заперечення Голодомору упродовж ХХ ст. було вище керівництво СРСР. Протягом дев'яноста років, які минули від часу голоду 1932–1933 рр. в Україні, заперечення цього злочину пройшло кілька етапів. Протягом 1930-х – першої половини 1980-х рр. комуністичний режим СРСР загалом не визнавав факту масового голоду та його масштабних жертв. Паралельно із цим, радянські пропагандисти створили сфальсифікований наратив про труднощі із забезпеченням продуктами харчування початку 1930-х рр., що нібито стали наслідком фатального збігу непереборних обставин, зокрема – неврожаю. Наприкінці 1980-х рр. у Радянському Союзі сформували новий наратив, який пояснював голод 1932–1933 рр. “відступом сталінського режиму від ленінської політики кооперації” та, почасти, “дезорганізацією аграрного сектора СРСР під час його перебудови на колгоспний лад”. При цьому, так і не визнавши повністю важких наслідків Голодомору, комуністи продовжували заперечувати його антиукраїнський характер, заявляючи натомість, що голод був “спільною трагедією всього СРСР”².

У ХХІ ст. заперечення геноцидного характеру голоду 1932–1933 рр. в Україні стало важливою складовою політики пам'яті у Російській Федерації. Виходячи із міркувань політичної доцільності, очільники Кремля вважають небезпечним для своєї влади розкриття правди про вчинений у 1932–1933 рр. Голодомор-геноцид, а тому намагаються приховати її, чи підмінити сфабрикованими наративами. Кінцевою метою заперечення Голодомору має стати повне витіснення з людської свідомості пам'яті про події 1932–1933 рр. в Україні. Ті, хто скоїв геноцид Українського народу, а також їхні політичні спадкоємці, хочуть створити таку ситуацію, коли не будуть потрібні навіть сфальшовані відповіді на питання про Голодомор, бо їх ніхто не ставитиме.

Аналіз попередніх публікацій. Перші праці на тему заперечення Голодомору з'явилися у 1950-х рр. у середовищі української діаспори у ФРН та США³. Аналогічні дослідження в Україні почалися лише після розпаду СРСР. Важливий внесок у вивчення фактологічної сторони історії замовчування та заперечення

¹ Gregory Stanton, “The Eight Stages of Genocide”, in *The Genocide Studies Reader*, ed. by Samuel Totten, Paul R. Bartrop. (New York–London, Routledge, 2009), 127–129.

² Виктор Данилов, “Октябрь и аграрная политика партии”, *Коммунист* 16, (1987): 36.

³ Поль Половецкий [Полікарп Плюйко], *Співучасники Сталіна у голодовому народобивстві 1933 р.* (Мюнхен: “Українське видавництво”, 1955), 30 с.; Мілена Рудницька, “Боротьба за правду про Великий Голод”, у Мілена Рудницька, *Статті. Листи. Документи*, упорядник Мирослава Дядюк. (Львів: Інститут історичних досліджень, 1998), 380–433. Згадана робота уперше була надрукована у вигляді статті упродовж 16 липня – 9 серпня 1958 р. у газеті “Свобода”, що виходила у Джерсі-Сіті (штат Нью-Джерсі, США).

Голодомору зробили Василь Марочко⁴, Людмила Гриневич⁵, Мирослава Антонович⁶, Володимир В'ятрович⁷, Юрій Шаповал⁸, Ярослав Папуга⁹. Серед зарубіжних дослідників, які звернули увагу на проблему заперечення Голодомору, варто згадати одного із піонерів вивчення Великого голоду 1932–1933 рр. Джеймса Мейса¹⁰, канадського дослідника українського походження Романа Сербина¹¹, польського історика Роберта Кусьнежа¹², американського культуролога Ніколаса Кайла Купенського¹³.

Обнадійливою тенденцією слід уважати появу перших узагальнюючих праць, автори яких вдалися до теоретичного осмислення механізмів заперечення Голодомору. Саме у такий спосіб Валентина Борисенко здійснила критичний аналіз тих ідеологем, які для заперечення Голодомору у 2000-х рр. використовувала російська пропагандистка¹⁴. Основні напрямки інформаційної

⁴ Василь Марочко, “Дипломатія замовчування: ставлення західноєвропейських держав до Голодомору 1932–1933 рр. в Україні”, у *Голод-геноцид 1933 року в Україні: історико-політологічний аналіз соціально-демографічних та морально-психологічних наслідків. Міжнародна науково-теоретична конференція, Київ, 28 листопада 1998 р. Матеріали*, за редакцією Станіслава Кульчицького та ін. (Київ–Нью-Йорк: Видавництво М. П. Коць, 2000), 146–159.

⁵ Людмила Гриневич, “Від заперечення до вимушеного визнання: про механізм входження теми голоду 1932–1933 рр. в офіційний публічний простір у СРСР та УРСР наприкінці 1980-х рр.”, *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. Міжвідомчий збірник наукових праць* 18, (2008): 232–244.

⁶ Мирослава Антонович, “Проблема заперечення злочину Голодомору в Україні та інших злочинів геноцидів XX–XXI століть”, *Наукові записки Національного університету Києво-Могилянська академія* 103, (2010): 21–24.

⁷ Володимир В'ятрович, “КГБ проти правди про Голодомор”, у Володимир В'ятрович, *Історія із грифом “Секретно”. Українське XX століття*. (Львів: “Часопис”, 2013), 580–589.

⁸ Юрій Шаповал, “Історична пам'ять про Голодомор: втрата і віднайдення”, у *Культура історичної пам'яті: європейський та український досвід*, за редакцією Юрія Шаповала. (Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2013), 142–166.

⁹ Ярослав Папуга. *Змова мовчання: Ставлення Заходу до Голодомору*. (Київ: Видавець Олег Філюк, 2018), 228 с.

¹⁰ James E. Mace, “The Politics of Famine: American Government and Press Response to the Ukrainian Famine 1932–1933”, *Holocaust and Genocide Studies* 3 (1), (1988): 75–94; Джеймс Мейс, “Повість про двох журналістів. Волтер Дюранті, Гарет Джонс і Пулітцерівська премія”, у *Ваші мертві вибрали мене...*, за редакцією Лариси Івшиної. (Київ: ЗАТ “Українська прес-група”, 2008), 136–150; Джеймс Мейс, “Радянська історіографія голоду. Післясталінський період”, у *Великий голод в Україні 1932–1933 років: у IV томах, т. IV, Звіт Конгресово-президентської комісії США з дослідження Великого голоду 1932–1933 рр. в Україні*. (Київ: Видавничий дім “Києво-Могилянська академія”, 2008), 70–105.

¹¹ Roman Serbyn, “Western Reaction to Stalin’s Denial of The Famine and to His Rejection of Aid to The Starving Population”, *Holodomor Studies* 2 (1), (Winter–Spring 2010): 95–129.

¹² Robert Kuśnierz, “Propaganda radziecka w okresie Wielkiego Głodu na Ukrainie (1932–1933)”, *Dzieje najnowsze* 36 (4), (2004): 29–46.

¹³ Ніколас Кайл Купенський, “Мова заперечення Голодомору: сліпоту, гіпнозу, одержимість, фетиш”, в *Україна модерна. Міжнародний інтелектуальний часопис*, доступно 14 листопада 2023, <http://uamoderna.com/md/kupensky-holodomor>

¹⁴ Валентина Борисенко, “Імперський синдром: фальсифікації Голодомору 1932–1933 років в Україні”, *Українознавство* 3, (2009): 188–191.

кампанії заперечення Голодомору, що її впродовж 1945 – початку 1980-х рр. вела радянська пропаганда, виокремила Тетяна Боряк¹⁵. Методи та наративи заперечення Голодомору, а також специфіку їхнього використання у теперішній Росії, вивчав Андрій Козицький¹⁶.

Мета роботи. Стаття присвячена перспективам вивчення форм та змісту наративів заперечення Голодомору 1932–1933 рр. в Україні, а також тим методичним підходам, які можуть бути при цьому застосовані.

Виклад основного матеріалу. Дослідження заперечення Голодомору не можна назвати звичайною академічною проблемою. Для противників незалежності України заперечення Голодомору продовжує залишатися важливим інструментом делегітимізації української незалежності, а також дестабілізації внутрішньополітичної ситуації в Українській державі.

Із приходом до влади в Російській Федерації Володимира Путіна, на початку XXI ст. розпочався черговий етап заперечення Голодомору, який продовжується й тепер. Для нього характерна дворівневість заперечення Голодомору: зберігаючи в академічній сфері модифікацію пізньорадянського наративу “відступу від ленінського плану кооперації”, російська пропаганда водночас винятково брутально спростовує антиукраїнськість сталінської національної політики періоду 1932–1933 рр., а також геноцидний характер злочину, учиненого Й. Сталіном та його поплічниками.

Усуваючи із колективної пам’яті спогади про геноцид Українського народу, російські пропагандисти прагнуть створити новий варіант історії. Заперечення Голодомору є спробою зняти із комуністичного режиму СРСР відповідальність за вчинене масове убивство українців, провести моральну реабілітацію Й. Сталіна. Ці кроки зумовлені бажанням Кремля сформуванню новий синкретичний варіант державницької ідеології, яка б поєднувала вшанування всіх персонажів російської історії, що в минулому сприяли зростанню величі Росії. Завдяки офіційній пропаганді помітна частина сучасних росіян персоніфікує в особі Й. Сталіна образ наддержавного статусу Росії, монолітної суспільно-політичної єдності країни, уявлення про силу та порядок. Згадки про геноцид українців не вписуються в цей державницький наратив¹⁷.

¹⁵ Тетяна Боряк, “Інформаційна війна СРСР (1945 – поч. 1980-х рр.): Як пропаганда перетворювала свідчення українців про репресії та голод 1932–1933 рр. на «пригодницькі романи»”, *Наукові записки Національного університету “Острозька академія”. Серія “Історичні науки”* 34, (2023): 66–73.

¹⁶ Андрій Козицький, “Заперечення Голодомору: методи та наративи”, *Вісник Львівського університету. Серія історична* 54, (2022): 205–242; Андрій Козицький, “Інструменталізація історії Голодомору в сучасній Росії: маніпуляції, фальсифікації, заперечення”, у “*Міждисциплінарні підходи у дослідженні Голодомору-геноциду*”: *Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 25 листопада 2021 р.)*. (Київ: Національний музей Голодомору-геноциду; Інститут дослідження Голодомору, 2022), 60–75.

¹⁷ Андрій Козицький, “Моральна реабілітація Й. Сталіна у сучасній Росії: причини та наслідки”, “*Геноцид як зброя у боротьбі проти української нації в ХХ–ХХІ ст.: інтердисциплінарні підходи*”: *Матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 24–25 листопада 2022 р.)*. (Івано-Франківськ: Підприємство “НАІР”, 2023), 184.

Крім цього, заперечення Голодомору для росіян є важливим елементом переосмислення власного минулого, складовою частиною нового канону колективної історичної пам'яті. Негація страждань та жертв, завданих тоталітарним режимом Москви українцям для сучасних росіян є способом приглушити відчуття вини за співучасть їхніх предків у злочинах комуністичної імперії. З іншого боку, наполягаючи на оцінках голоду 1932–1933 рр. як “спільної трагедії”, російська пропаганда пробує створити своєрідну “спільноту страждань”, ментальний простір, у якому пережиті катастрофи ХХ ст. буцімто освячують особливий зв'язок між народами, що колись входили до складу СРСР. За цією ж моделлю путінська пропаганда постійно апелює й до обоюдно російсько-українського досвіду антинацистської боротьби в роки Другої світової війни. Зрозуміло, що обидва ці пропагандистські наративи є складовими частинами ширшої ідеї про існування міфічного “єдиного російсько-українського народу”.

Оскільки, базовий наратив заперечення Голодомору розрахований насамперед на осіб, які недостатньо обізнані з історією, а також тих, хто не готовий взяти на себе моральну відповідальність за наслідки політики власної країни, важливим інструментом заперечення Голодомору є свідоме поширення неправдивої інформації про цей злочин, що має на меті звести дискусію на манівці. Нав'язуючи фальшиві наративи, противники визнання Голодомору актом геноциду маніпулюють, змішують вигадки й факти, намагаючись сформувати нерелевантний причинно-наслідковий ланцюжок, який штучно об'єднує різноманітні чинники і процеси, аби вмісно заплутати ситуацію. У підсумку, такий метод заперечення має на меті переконати у принциповій непізнаваності причин Голодомору 1932–1933 рр. в Україні, а отже, й безперспективності подальшого вивчення цього питання.

Така тактика добре вписується у стратегію релятивістського нігілізму, який набрав помітної популярності наприкінці ХХ ст. завдяки моді на постмодерністську критику метанаративів. Свідоме знецінювання значення фактів та безвідповідальне жонглювання їхніми інтерпретаціями створили живильний ґрунт для історичного ревізйонізму, а також різноманітних теорій змови. У такий спосіб популярною тактикою заперечення геноциду на початку ХХІ ст. стало поширення безпідставних тверджень про те, що реальний перебіг подій минулого нібито принципово непізнаваний (відповідно до гасла “всієї правди ми ніколи не дізнаємося”). Цілком зрозуміло, що це призводить до анонімності злочину й безкарності злочинців, які залишаються невідомими.

Заперечення Голодомору важливо помістити у ширший соціально-політичний контекст, зрозуміти, як воно підживлює антиукраїнські упередження. Так само, як левову частку осіб, які заперечують Голокост, справедливо кваліфікують як “антисемітів і расистів”, тих, хто заперечує Голодомор здебільшого можна визначити як “імперців” та прихильників “русского міра”. Немає жодного сумніву в тому, що активне та зумисне заперечення Голодомору тісно пов'язане з

українофобією. Особи, які негують геноцидний характер Голодомору, назагал не приховують своєї ненависті до українців та Української держави.

Систематичні наукові студії історії та теорії заперечення Голодомору лише розпочинаються. Для подальшого наукового аналізу форм та методів заперечення Голодомору варто використати методологічні розробки західної історіографії, яка вже тривалий час займається вивченням заперечення різноманітних випадків геноциду у ХХ ст. Існують достатні підстави вбачати прямі аналогії між тими моделями, які використовувалися для заперечення Голодомору, та способами заперечення інших відомих випадків геноциду у ХХ ст.

Західні науковці сходяться у тому, що найпоширенішим способом заперечення геноциду є дискредитація доказів його вчинення. Цей прийом зазвичай застосовують у парі з методом хибної контекстуалізації подій¹⁸. Заперечуючи геноцид у такий спосіб, його винуватці відмовляються визнавати докази своєї вини, крім того, покликаються на непереборні зовнішні обставини, які буцімто можуть пояснити або й навіть виправдати їхню поведінку. Геноцид проголошується об'єктивним результатом непередбачуваного розвитку процесів, які розгорталися цілком незалежно від волі людей, згідно зі своєю внутрішньою логікою. Водночас, навіть визнаючи масову загибель людей, заперечується те, що їхня смерть стала наслідком зумисної та спланованої політики.

Іншим поширеним способом заперечення геноциду є дискредитація його жертв, яка, зазвичай, відбувається у формі релятивізації їхніх страждань¹⁹. Так пробують довести, що із жертвами не сталося нічого надзвичайного, а відбувалося те саме, що було звичною практикою для усієї країни чи окремого регіону в певний конкретний час. Ще один спосіб знецінення страждань жертв полягає в проголошенні їх "призвідниками", які своїми діями самі спровокували нещастя. У цьому випадку фальшива контекстуалізація геноциду відбувається через безпідставні твердження про те, що він став "актом самооборони" з боку домінуючої групи, яка нібито перебувала в серйозній небезпеці. Так, жертв представляють як потенційних злочинців, які просто не встигли реалізувати свої небезпечні наміри.

Перекладаючи відповідальність із винуватців геноциду на жертв, яких називають винними в створенні умов, що власне, і зробили можливим їхнє фізичне винищення, злочинці намагаються представити себе "жертвами обставин". Подекуди представників групи, яку винищували під час геноциду, звинувачують

¹⁸ Lech Nijakowski, "Kiedy krwawa plama staje się białą" in *Pamięć zbiorowa jako czynnik integracji i źródło konfliktów*, red. Andrzej Szpociński. (Warszawa: Scholar, 2009), 167–191; Стивен Новелла, *Путівник усесвітом для скептиків*, пер. з англ. Катерини Дудки та Остапа Українця. (Харків: Видавництво "Жорж", 2021), 226–228.

¹⁹ Justyna Ołędzka, "Relatywizacja ludobójstwa jako instrument stosunków geopolitycznych na przykładzie dyskursu o ludobójstwach Ormian i Czerkiesów", in *Krwawy cień genocydu. Część druga. Ludobójstwa – pamięć, dyskurs, edukacja*, red. Beata Machul-Telus, Urszula Markowska-Manista, Lech Nijakowski. (Warszawa: Instytut Wydawniczy Książka i Prasa, 2017), 129–156.

у тому, що вони першими застосували насильство або робили вже це колись у минулому, чим підштовхнули своїх противників до дій. В іншому варіанті такої схеми жертв звинувачують у непоступливості, оскільки вони відмовилися прийняти розумні альтернативи ескалації конфлікту, що врешті й призвело до геноциду. Перерозподіл ролей у фальсифікованій картині геноциду зазвичай веде до передбачуваного висновку про те, що “постраждали усі”. Простовхування тези “постраждали усі” має на меті змішати геноцид з іншим насиллям, яке відбувалося у той час.

Поширеним методом заперечення геноцидного насилля є інтерпретація його перебігу в такий спосіб, аби спростувати відповідність конкретних обставин скоєного, критеріям злочину геноциду в міжнародному праві, які визначені Конвенцією про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948 р. У юридичній площині найважливішою складовою акту геноциду є його намір, план, проект, запланована схема дій. Зважаючи на це, ті, хто застосовує такий метод заперечення геноциду, висловлюють сумніви в тому, що винуватці дійсно мали намір винищити людську групу повністю або частково. Дискредитація геноцидного наміру найчастіше відбувається за допомогою двох стратегій: заперечення геноцидної поведінки окремих творців геноциду (якщо головний організатор злочину, наприклад Й. Сталін чи А. Гітлер, про нього не знали, то не було й наміру, а отже, й геноциду – так через відсутність наміру в однієї особи заперечується загальний намір), а також шляхом заперечення наміру вбивати (винуватці злочину не хотіли позбавляти жертв життя, а мали на меті лише їх “депортувати”, “переселити”, “примусити здавати державі хліб” тощо). Заперечення проти геноцидної кваліфікації події перетворюють масову екстермінацію цивільного населення у звичайні заходи з нейтралізації та пацифікації порушників усталеною державою порядку.

Особи, які вдаються до заперечення геноциду, часто користуються теоріями змови. У такий спосіб, наприклад, з’явилися твердження про те, що вірмени вигадали геноцид для того, аби викликати симпатію до їхнього революційного руху початку ХХ ст. та отримати більші пожертвування на свою діяльність від американських християн²⁰; євреї-сіоністи вдумали Голокост для реалізації своїх інтересів у створенні незалежного Ізраїлю²¹; українська діаспора винайшла Голодомор для того, щоб затьмарити злочини українських поплічників нацистів під час Другої світової війни²². Радянська, а згодом і російська пропаганда постійно повторювали, що Захід підтримав концепт Голодомору для того, щоб мобілізувати громадську думку демократичних країн проти Радянського Союзу

²⁰ Samuel Weems, *Armenia: Secrets of a “Christian” Terrorist State*. (Dallas: St. John Press, 2002), XI.

²¹ Austin App, *The Six Million Swindle. Blackmailing the German People for Hard Marks with Fabricated Corpses*. (Takoma Park: Boniface Press, 1973), 3–4.

²² Douglas Tottle, *Fraud, Famine and Fascism: The Ukrainian Genocide Myth from Hitler to Harvard*. (Toronto: Progress Books, 1987), 36–37.

у період холодної війни. Подібно, американський дослідник Джастін Маккартні твердив, що, повіривши у геноцид вірмен, “британці та французи стали жертвами власної пропаганди воєнних часів. У союзі з місіонерським істеблішментом США британський офіс пропаганди створив картину голодуючої Вірменії, яка грала на емоціях для внутрішнього і зовнішнього вжитку, щоб мобілізувати ворожнечу до Османів”²³.

Витонченою схемою заперечення геноциду є формування нелогічної та перевернутої перспективи історії, в якій наслідки минулих подій розглядаються як їхні причини, а релятивізація геноциду відбувається за допомогою порівняння того що було, із тим, що відбувається тепер. Типовим прикладом такого “затемнювання історії” є заяви про те, що сучасна Росія не може нести відповідальності за голод 1932–1933 рр. в Україні, поєднані з акцентуванням на “антиросійській політиці” сучасної України. Такі химерні схеми мають на меті виправдати геноцид, якого буцімто й не було, та слугують пропагандистському заспокоєнню сумління сучасних росіян.

М’якими формами заперечення геноциду є створення ситуацій двозначності чи непевності. Цього досягають використанням знаків запитання та лапок, або таких слів, як “претензії”, “інсинуації”, формули “так званий геноцид” та ін., коли йдеться про встановлені факти. М’яке заперечення геноциду може також відбуватися у формі часткового або вибіркового підтвердження, коли селективно приймається лише частина фактів, що, зі свого боку, створює умови для заперечення усєї картини подій.

Латентне (приховане) заперечення ґрунтується на стратегії активного вибору не займатися темою геноциду, оминати важливі джерела, приховувати факти, уникати дискусії. Завуальоване заперечення геноциду полягає у свідомій відмові мати справу з певними аспектами історії, які з тих чи інших причин не відповідають особистому світогляду. Таке приховане заперечення базується найчастіше на ідеологічних та політичних мотивах. Формою латентного заперечення є, наприклад, посилене експонування фактів про допомогу голодуючим під час Голодомору, яке здійснювала радянська влада.

Заперечення геноциду часто маскується під наукові студії, під спробу показати позиції “іншої сторони” дебатів. Ті, хто заперечує геноцид у такий спосіб, часто намагаються видати себе за шукачів “об’єктивної істини”, борців проти “заскорузлої наукової еліти”. Для того, аби представити в якомога кращому світлі видимість своїх “пошуків”, особи, які дотримуються такого методу заперечення геноциду, незмінно вказують на недоліки “традиційних” теорій та схем. Поширеним міфом є твердження, що неґаціоністи, які ставлять під сумнів усталені факти геноциду, звертаються до першоджерел, а не “попередніх версій подій, які раніше розробили науковці”. З формального погляду позиція варта схвалення, та насправді вона дає можливість оминати незручні факти, які не

²³ Justin McCarthy, *The Ottoman Peoples and the End of Empire*. (London: Arnold, 2001), 121.

підходять до власної інтерпретації. Водночас із тим, у такий спосіб під виглядом історичних джерел часто легітимізуються пропагандистські наративи державного апарату країни, яка вчинила геноцид.

Цілком очевидно, що заперечення геноциду має правові, політичні, суспільні та етичні наслідки. Головним негативним наслідком заперечення геноциду стає можливість уникнення відповідальності винуватцями цього злочину. Польська дослідниця Агнешка Бєньчик-Міссала наголосила, що заперечення геноциду здійснене у формі зумисного приховування правди є виразною ознакою того, що винуватці не мають намірів відповідати за скоєне²⁴. Ще одним негативним результатом заперечення геноциду є своєрідна “нормалізація” його політичних і соціальних наслідків. Найчастіше вона проявляється в консервації віктимного статусу жертв, а подекуди призводить навіть до екзистенційного знецінення сенсу їхнього існування. Заразом, відсутність справедливого покарання за масштабні злочини геноцидного характеру, у соціальному плані деморалізує впливає не лише на жертв геноциду, але й на його винуватців.

Безсумнівно, замовчування або заперечення геноциду справляє виразно деструктивний вплив на постгеноцидне суспільство. Відсутність покарання за масштабні та серйозні злочини призводить до того, що серед жертв поширюються настрої зневіри, поглиблюється відчуження від інших народів та груп населення. Ультрарадикальні елементи отримують нагоду переконувати представників потерпілих груп населення та їхніх спадкоємців, що проти них на міжнародній арені існує “мовчазна змова”, їхні страждання не беруть до уваги або й відкрито зневажають. Відмова від визнання правди про геноцид призводить до поляризації політичного середовища та громадської думки, посилює розбіжності в оцінках минулого, а тому перешкоджає нормальному розвитку суспільства.

Особливо екстремальними проявами заперечення геноциду є глорифікація та звеличування організаторів та виконавців такого злочину у формі поширення їхніх зображень чи навіть встановлення їм пам’ятників. Характерним прикладом такої поведінки є увіковічнення пам’яті Й. Сталіна в Росії, де за час перебування при владі В. Путіна відновлено або споруджено 95 пам’ятників творцеві Голодомору (загалом на початок жовтня 2023 р. у Росії налічувалося 110 монументів радянського диктатора)²⁵.

Заперечення Голодомору є серйозною перешкодою на шляху включення згадок про цей злочин у загальносвітовий канон пам’яті. У другій половині ХХ ст. протистояння між комуністичним і західним політичними блоками періоду холодної війни вилилося у своєрідне суперництво між “Голокостом” і “Хіросімою” як тими символами, що мають ключове значення для гуманістичної складової

²⁴ Agnieszka Bieńczyk-Missala, “Przyczyny i konsekwencje negacjonizmu”, in *Odpowiedzialność za negowanie zbrodni międzynarodowych*, pod. red. Patrycji Grzebyk. (Warszawa: Wydawnictwo Instytutu wymiaru sprawiedliwości, 2020), 18.

²⁵ Детальніше див.: Андрій Козицький, “Моральна реабілітація Й. Сталіна у сучасній Росії: причини та наслідки”, 186.

історичної пам'яті людства. Із розпадом СРСР за Голокостом остаточно закріпилося місце символу абсолютного зла та архетипу еталонного геноциду. Така ситуація призвела до ментального поділу загальноєвропейського цивілізаційного простору на “Європу Голокосту” і “Європу ГУЛАГу”. Західна Європа має за собою лише досвід нацизму, на відміну від Східної та частини Центральної Європи, які пережили і нацизм, і комунізм. Зважаючи на домінуючий у західній частині континенту історичний контекст, помітна частина політичних еліт та науковців Західної Європи відмовляється в однаковий спосіб оцінювати злочини нацистів та комуністів. У той момент, коли нацистська ідеологія в цивілізованому світі справедливо затаврована й не має жодного впливу, чимало політиків та інтелектуалів Заходу дозволяють собі фліртували із комуністичними ідеями та м'яко їх виправдовувати.

Донесення інформації про причини, характер та наслідки Голодомору, а також про ті механізми, які були застосовані для його приховування, тривілізації та заперечення, наближають той час, коли будь-які вияви публічної солідарності із комуністичними ідеями стануть настільки ж неприпустимими та непристойними, як і вияви поблажливості щодо ідеології нацизму.

Висновки. Заперечення Голодомору брутально зачіпає пам'ять жертв, а також тих, хто вижив, їхніх родичів. Спроби стерти із людської пам'яті спогади про вчинені злочини та звірства лише посилюють негативний вплив останніх на суспільну мораль. Заперечення будь-якого із випадків геноциду позначається на суспільно-політичному житті у світовому масштабі. Зважаючи на це, існують усі підстави твердити, що заперечення вчинених у 1930-х рр. сталінським режимом злочинів має не лише антиукраїнське спрямування – це спроба зруйнувати ті основи передачі історичних знань із минулого в майбутнє, якими користується цивілізоване суспільство.

Свідоме та зумисне заперечення Голодомору, так само, як й будь-якого іншого із випадків геноциду ХХ ст., є екзистенційною точкою відліку, прикладом межової ситуації, яка дає чіткі орієнтири, що є добром, а що – злом. Зважаючи на це, дослідження причин та механізмів заперечення Голодомору не можна розглядати як звичайний елемент вивчення історії. Заперечення геноциду, що був скоєний багато десятиліть назад, тісно пов'язане з сьогоденням і майбутнім. Заперечення будь-якого з геноцидів минулого автоматично збільшує небезпеку повторення геноцидного насилля в майбутньому. Зважаючи на це, у цивілізованому суспільстві вивчення заперечення різних випадків геноциду повинно постійно перебувати у фокусі наукових студій.

Усе це дає підстави висловити упевненість у тому, що вивчення історії та теорії заперечення Голодомору має великі наукові перспективи. Досліджуючи заперечення Голодомору українські науковці мають можливість використати напрацювання своїх зарубіжних колег. Це дозволить краще зрозуміти сутність соціальних та культурних наслідків Голодомору, а також сприятиме інтеграції української науки у світовий науковий простір.

REFERENCES

- Antonovych, Myroslava. “Problema zaperechennia zlochynu Holodomoru v Ukraini ta inshykh zlochyniv henotsydiv XX–XXI stolit”. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu Kyievo-Mohylianska akademiia* 103 (2010): 21–24. (in Ukrainian).
- App, Austin. *The Six Million Swindle. Blackmailing the German People for Hard Marks with Fabricated Corpses*. Takoma Park: Boniface Press, 1973.
- Biecczyk-Missala, Agnieszka. “Przyczyny i konsekwencje negacjonizmu”. *Odpowiedzialność za negowanie zbrodni międzynarodowych*, pod. red. Patrycji Grzebyk. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu wymiaru sprawiedliwości, 2020. 17–25. (in Polish).
- Boriak, Tetiana. “Informatsiina viina SRSR (1945 – poch. 1980-kh rr.): Yak propahanda peretvoriuvala svichennia ukraintsiv pro represii ta holod 1932–1933 rr. na «pryhodnytski romany»”. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu “Ostrozka akademiia”*. *Seriia “Istorychni nauky”* 34 (2023): 66–73. (in Ukrainian).
- Borysenko, Valentyna. “Imperskyi syndrom: falsyfikatsii Holodomoru 1932–1933 rokiv v Ukraini”. *Ukrainoznavstvo* 3 (2009): 188–191. (in Ukrainian).
- Danylov, Vyktor. “Oktiabr y ahrarnaia polityka partyi”. *Kommunist* 16 (1987): 28–38. (in Russian).
- Hrynevych, Liudmyla. “Vid zaperechennia do vymushenoho vyznannia: pro mekhanizm vkhodzhennia temy holodu 1932–1933 rr. v ofitsiinyi publichnyi prostir u SRSR ta URSR naprykintsi 1980-kh rr.”. *Problemy istorii Ukrainy: fakty, sudzhennia, poshuky. Mizhvidomchy zbirnyk naukovykh prats* 18 (2008). 232–244. (in Ukrainian).
- Kozytskyi, Andrii. “Instrumentalizatsiia istorii Holodomoru v suchasni Rosii: manipuliatsii, falsyfikatsii, zaperechennia”. “*Mizhdystsyplinarni pidkhody u doslidzhenni Holodomoru-henotsydu*”: *Materialy V Mizhnarodnoi nauково-praktychnoi konferentsii (Kyiv, 25 lystopada 2021 r.)*. (Kyiv: Natsionalnyi muzei Holodomoru-henotsydu; Instytut doslidzhennia Holodomoru, 2022). 60–75. (in Ukrainian).
- Kozytskyi, Andrii. “Moralna rehabilitatsiia J. Stalina u suchasni Rosii: prychny ta naslidky”. “*Henotsyd yak zbroia u borotbi proty ukrainskoi natsii v XX–XXI st.: interdystsyplinarni pidkhody*”: *Materialy VI Mizhnarodnoi nauково-praktychnoi konferentsii. (Kyiv, 24–25 lystopada 2022 r.)*. Ivano-Frankivsk: Pidpriemyvo “NAIR”, 2023. 181–188. (in Ukrainian).
- Kozytskyi, Andrii. “Zaperechennia Holodomoru: metody ta naratyvy”. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia istorychna* 54 (2022): 205–242. (in Ukrainian).
- Kupenskyi, Nikolas Kail. “Mova zaperechennia Holodomoru: slipota, hipnoz, oderzhymist, fetysh”. *Ukraina moderna. Mizhnarodnyi intelektualnyi chasopys*. Last accessed: November 10, 2023, URL: <http://uamoderna.com/md/kupensky-holodomor> (in Ukrainian).
- Kuśnierz, Robert. “Propaganda radziecka w okresie Wielkiego Giodu na Ukrainie (1932–1933)”. *Dzieje najnowsze* 36 (4) (2004): 29–46. (in Polish).
- Mace, James. “The Politics of Famine: American Government and Press Response to the Ukrainian Famine 1932–1933”. *Holocaust and Genocide Studies* 3 (1) (1988): 75–94.
- Mace, James. “Povist pro dvokh zhurnalistiv. Volter Diuranti, Haret Dzhons i Pulittserivska premii”. “*Vashi mertvi vybraly mene...*”, za redaktsiieiu Larysy Ivshynoi. Kyiv: ZAT “Ukrainska pres-hrupa”, 2008. 136–150. (in Ukrainian).
- Mace, James. “Radianska istoriohrafia holodu. Pislialistynskyi period”. *Velykyi holod v Ukraini 1932–1933 rokiv: u IV tomakh, t. IV, Zvit Konhresovo-prezydentskoi komisii*

- SShA z doslidzhennia Velykoho holodu 1932–1933 rr. v Ukraini.* (Kyiv: Vydavnychiy dim “Kyievo-Mohylianska akademiia”, 2008. 70–105. (in Ukrainian).
- Marochko, Vasyl. “Dyplomatiia zamovchuvannia: stavlennia zakhidnoevropeiskykh derzhav do Holodomoru 1932–1933 rr. v Ukraini”. *Holod-henotsyd 1933 roku v Ukraini: istoryko-politologichnyi analiz sotsialno-demohrafichnykh ta moralno-psykholohichnykh naslidkiv. Mizhnarodna naukovo-teoretychna konferentsiia, Kyiv, 28 lystopada 1998 r. Materialy*, za redaktsiieiu Stanislava Kulchytskoho ta in. Kyiv–New-York: Vydavnytstvo M. P. Kots, 2000. 146–159. (in Ukrainian).
- McCarthy, Justin. *The Ottoman Peoples and the End of Empire*. London: Arnold, 2001.
- Nijakowski, Lech. “Kiedy krwawa plama staje się białą”. *Pamięć zbiorowa jako czynnik integracji i źródło konfliktów*, red. A. Szpociński. Warszawa: Scholar, 2009. 167–191. (in Polish).
- Novella, Stiven. *Putivnyk usesvitom dlia skeptykiv*, per. z anhl. Kateryny Dudky ta Ostapa Ukraintsia. Kharkiv: Vydavnytstvo “Zhorzh”, 2021. (in Ukrainian).
- Olędzka, Justyna. “Relatywizacja ludobójstwa jako instrument stosunków geopolitycznych na przykładzie dyskursu o ludobójstwach Ormian i Czerkiesów”. *Krwawy cień genocydu. Część druga. Ludobójstwa – pamięć, dyskurs, edukacja*, red. Beata Machul-Telus, Urszula Markowska-Manista, Lech Nijakowski. Warszawa: Instytut Wydawniczy Książka i Prasa, 2017. 129–156. (in Polish).
- Papuha, Yaroslav. *Zmova movchannia: Stavlennia Zakhodu do Holodomoru*. Kyiv: Vydavets Oleh Filiuk, 2018. (in Ukrainian).
- Polovetskyi, Pol [Pliuiko, Polikarp]. *Spivuchasnyky Stalina u holodovomu narodovyvstvi 1933 r.* Miunkhen: “Ukrainske vydavnytstvo”, 1955. (in Ukrainian).
- Rudnytska, Milena. “Borotba za pravdu pro Velykyi Holod”. Milena Rudnytska, *Statti. Lysty. Dokumenty*, uporiadnyk Myroslava Diadiuk. Lviv: Instytut istorychnykh doslidzhen, 1998. 380–433. (in Ukrainian).
- Serbyn, Roman. “Western Reaction to Stalin’s Denial of The Famine and to His Rejection of Aid to The Starving Population”. *Holodomor Studies* 2 (1) (Winter–Spring 2010): 95–129.
- Shapoval, Yurii. “Istorychna pamiat pro Holodomor: vtrata i vidnaidennia”. *Kultura istorychnoi pamiaty: yevropeyskyi ta ukrainskyi dosvid*, za redaktsiieiu Yuriiia Shapovala. Kyiv: Instytut politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy, 2013. 142–166. (in Ukrainian).
- Stanton, Gregory. “The Eight Stages of Genocide”. *The Genocide Studies Reader*, ed. by Samuel Totten, Paul R. Bartrop. New York–London, Routledge, 2009. 127–129.
- Tottle, Douglas. *Fraud, Famine and Fascism: The Ukrainian Genocide Myth from Hitler to Harvard*. Toronto: Progress Books, 1987.
- Viatrovych, Volodymyr. “KGB proty pravdy pro Holodomor”. Volodymyr Viatrovych, *Istoriia iz hryfom “Sekretno”*. Ukrainske XX stolittia. Lviv: “Chasopys”, 2013. 580–589. (in Ukrainian).
- Weems, Samuel. *Armenia: Secrets of a “Christian” Terrorist State*. Dallas: St. John Press, 2002.

**DENIAL OF THE HOLODOMOR AS SCIENTIFIC PROBLEM:
METHODS AND PERSPECTIVES OF EXPLORATION**

Andrij KOZYCKYJ

Ivan Franko National University of Lviv,
Chair of World History History of Modern Times
1 Universytetska str., Lviv 79000, Ukraine
e-mail: kozyckyj@yahoo.com
ORCID ID 0000-0003-4535-8279

The study of the history and methods of Holodomor denial is an important scientific issue. The denial of the Holodomor began already during its implementation and did not stop until the collapse of the USSR. The first to deny the Holodomor were its organizers and perpetrators, the Bolshevik leaders of the USSR. The communist regime of the Soviet Union stubbornly and consistently refused to recognize the fact of the 1932–1933 famine in Ukraine and tried to conceal its catastrophic demographic consequences. To accomplish this task, not only the propaganda apparatus and special services were involved, but also cultural figures, educators, and scholars. Western intellectuals and journalists who belonged to the left or liberal ideas made a significant contribution to the silencing and later denial of the Holodomor. It was only in the late 1980s, under pressure from changes in the domestic political and international situation, that the Communists had to recognize the famine of 1932–1933 in Ukraine. However, as an official explanation for those events, the authorities immediately offered a version that absolved the Kremlin of responsibility for the multimillion human victims of the Holodomor. At the same time, the Communists continued to deny that the artificial famine was anti-Ukrainian.

The denial of the Holodomor did not end with the collapse of the USSR. After Ukraine declared its independence, Russia became the main opponent of the dissemination of information about the Holodomor and the organizer of the campaign to deny its recognition as an act of genocide.

In contrast to Ukraine, in Western historiography, the study of the history and theory of genocide denial has long been the focus of research by a number of scholars. In Western countries, research on the denial of the Holocaust, the Armenian genocide, and other cases of mass extermination of civilians began in the 1980s and 1990s. At the turn of the twentieth and twenty-first centuries, a consensus was formed that genocide denial is a separate genre of political journalism and pseudo-scientific literature, and thus a separate subject of study. The application of the research findings of Western scholars of twentieth-century genocide denial will provide an opportunity to better understand the policy of Holodomor denial that was used in the past by the USSR and is now used by Russia in its information war against Ukraine.

All of this gives reason to believe that the study of the history and theory of Holodomor denial has great scientific prospects. By studying the Holodomor denial, Ukrainian scholars have the opportunity to use the work of their foreign colleagues. This will facilitate the integration of Ukrainian science into the global scientific community.

Keywords: Holodomor, genocide, Holodomor denial, genocide denial, propaganda, USSR, Russia.